

ŁUKASZ WŁODARSKI* – TORUŃ

**PIECZĘCIE SUFRAGANA PŁOCKIEGO
MICHAŁA Z RACIĄŻA (1496-1513).
ZARYS PROBLEMATYKI**

Streszczenie

Artykuł stanowi omówienie pieczęci będących własnością sufragana płockiego Michała z Raciąża (1496-1513), którego system sfragistyczny opierał się na co najmniej dwóch typach pieczęci: mniejszej oraz sygnecie. Pierwsza z nich została użyta do opieczętowania korespondencji z burmistrzem i radą miasta Gdańska i jest egzemplifikacją typu popiersiowo-herbowego. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj herb, który został skomponowany przez właściciela pieczęci na potrzeby pełnionego przez niego urzędu biskupiego i przedstawiał na tarczy gotyckiej (hiszpańskiej) pastorał oraz infułę. Jest to o tyle istotne, że Raciąski był z pochodzenia plebejuszem. Z kolei sygnety stanowią przykład typu popiersiowego i prezentuje ukoronowaną Najświętszą Maryję Pannę z Dzieciątkiem Jezus.

Słowa kluczowe: sfragistyka; Mazowsze; episkopat tytularny; sufragani płoccy; średniowiecze

Tradycja badań nad episkopatem tytularnym w Polsce sięga co prawda początków ubiegłego stulecia, jednak na próżno szukać osobnych prac poświęconych sfragistyce tychże dostojników kościelnych działających na terenie polskiej prowincji kościelnej. Dopiero ostatnio ukazał się przyczynek traktujący o pieczęci Jakuba Dziersławowicza h. Bończa, który był sufraganiem płockim

* Łukasz Włodarski – mgr historii; doktorant w Instytucie Historii i Archiwistyki; Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; e-mail: wlodarski24@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-8615-1835>

(i zarazem biskupem tytularnym Margary) w latach 1475-1495¹. Tam również została zreferowana starsza literatura przedmiotu, w związku z czym czujemy się zwolnieni z tego obowiązku².

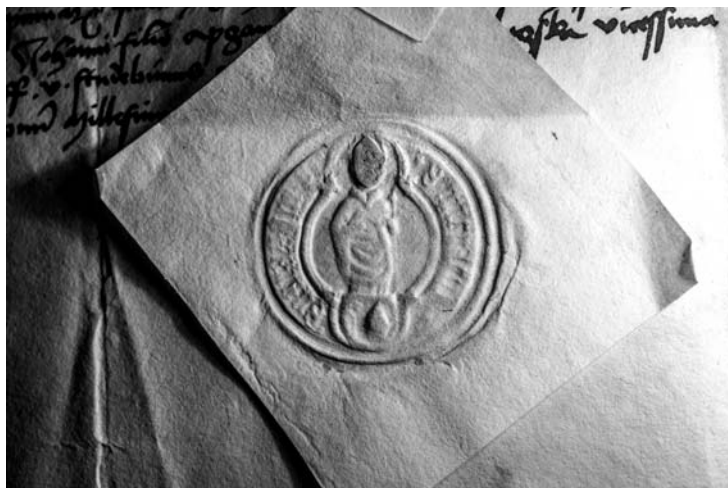
Niniejszy szkic stawia sobie za cel omówienie niepublikowanych dotąd pieczęci sufragana plockiego Michała z Raciąża. W związku z faktem, że artykuł opiera się jedynie na dwóch oryginalnych odciskach pieczętnych odnalezionych podczas kwerend w zasobach archiwów państwowych w Gdańsku i w Toruniu, nie rości sobie pretensji do wyczerpania tematu. Nie stanowi również monografii prezentowanych *sigillów*, której powstanie wiązałoby się z koniecznością podjęcia szerokiej kwerendy, nie tylko w archiwach polskich, lecz także zagranicznych w celu dotarcia do możliwie pełnej podstawy źródłowej, co pozostaje postulatem na przyszłość.

Michał – z pochodzenia mieszczanin – był następcą wspomnianego wyżej Jakuba Dzierśławowica na stolicy tytularnej w Margarzeze oraz na sufraganii plockiej. Pisał się z Raciąża położonego na północnym Mazowszu. Swoją karierę zawdzięczał przede wszystkim ordynariuszowi plockiemu Piotrowi z Chodkowa. To na jego dworze pełnił on urząd podskarbiego. Chodkowski wprowadził go również w 1494 roku w poczet kanoników plockich, co z racji jego plebejskiego pochodzenia spotkało się z oporem części tamtejszych prałatów i kanoników. W 1495 roku, po śmierci Jakuba Dzierśławowica, został mianowany wikariuszem *in pontificalibus*, z kolei 6 lipca 1496 roku papież Aleksander VI udzielił mu prowizji na stolicę tytularną w Margarzeze. Michał z Raciąża czynił liczne zabiegi o nadania ziemskie i finansowe w celu podniesienia swojego statusu majątkowego, co miało również zapewnić podstawę egzystencji dla jego następców na sufraganii plockiej. Swoją godność biskupią sprawował u boku czterech kolejnych pasterzy Kościoła plockiego, mianowicie: Piotra z Chodkowa, Jana Lubrańskiego, Wincentego Przerębskiego, a także Erazma Ciołka, za pontyfikatu którego sprawował również urzędy wikariusza *in spiritualibus et temporalibus* oraz oficjała generalnego. Michał z Raciąża zmarł najprawdopodobniej przed 19 marca 1513 roku i został pochowany w katedrze plockiej w kaplicy pw. Najświętszej Maryi Panny³.

¹ Ł. Włodarski, *Pieczęć sufragana plockiego Jakuba (1475–1495). Przyczynek do badań nad średniowiecznym episkopatem tytularnym na Mazowszu*, „Archiwista Polski”, 22 (2017) nr 1-2, s. 69-74.

² Przypomnijmy publikacje odnoszące się do sufraganów plockich: S. Chodyński, *Biskupi sufragani płoccy (z akt kapituły włocławskiej)*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1 (1908), s. 54-62; P. Czaplewski, *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 40 (1914), s. 90-161; P. Czaplewski, *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej (ciąg dalszy)*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 43 (1915) s. 67-163; W. Mąkowski, *Biskupi sufragani płoccy*, „Miesięcznik Pasterski Plocki”, 23 (1928) nr 6, s. 176-179; A.J. Nowowiejski, *Plock. Monografia historyczna*, Plock 1931, s. 78; T. Żebrowski, *Zarys dziejów diecezji plockiej*, Plock 1976, s. 63; K.R. Prokop, *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2. poł. XIII-1. poł. XVI w.)*, Kraków 2002; M.M. Grzybowski, L. Zygnier, *Episkopat plocki w latach 1075-2015. 940 lat istnienia diecezji*, Plock 2015.

³ Grzybowski, Zygnier, *Episkopat plocki*, s. 366-368 (tam również starsza literatura przedmiotu).

Il. 1. Pieczęć mniejsza sufragana plockiego Michała z Raciąża. AP Gdańsk, 300D6, sygn. 310 (fot. APG).

Pierwszą interesującą nas pieczęć przechowywana jest obecnie w Archiwum Państwowym w Gdańsku. Stanowiła ona uwierzytelnienie listu biskupa Michała (tu jako *Michael Dei gratia episcopus Margaritensis, suffraganeus et canonicus Plocensis vicariusque in spiritualibus et officialis generalis*) do burmistrza i rady miasta Gdańska wysłanego z Płocka, 24 lipca 1504 roku. Sufragan prosi w nim, aby rajcy gdańscy zmusili tamtejszego mieszczanina Kaspra Melnara (*Casper Melnar*) do wydania 24 grzywien pruskich, które miał on przekazać Andrzejowi Falky (*Andrych Falky*) jako zwrot długu, czego nie uczynił⁴. *Sigillum* odcisnięte przez papier na podkładzie z wosku czerwonego⁵. Przy tym należy wspomnieć, że nie zamyka ono listu, lecz znajduje się poniżej tekstu, co sprawia, że pod względem formalnym możemy zaliczyć epistołę do tzw. listów dokumentowych⁶. Omawiany odcisk ma kształt okrągły o średnicy ok. 31 mm, co pozwala nam włączyć go hipotetycznie w poczet pieczęci mniejszych⁷. W polu pieczęci, oddzielonym od legendy ciągłą linią, w czterolistnym obramowaniu, na ukośnie szachowanym tle, biskup w ujęciu trzy czwarte, w obszernych, silnie pofałdowanych poniżej

⁴ Archiwum Państwowe w Gdańsku, 300D6, sygn. 310.

⁵ Nota opisowa zgodna z *Vocabularium internationale sigillographicum*, red. K. Müller i in., Bratislava 2016, passim.

⁶ Szerzej na temat podziału formalnego listów zob. W. Szczuczko, *Korespondencja czasów wojny. Listy króla Kazimierza Jagiellończyka do rady miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej 1454-1466*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Malbork 2-3 IX 2004*, red. J. Trupinda. Malbork 2006, s. 261-264.

⁷ Z całą pewnością nie była to pieczęć większa (*sigillum maius*), która przystugiwała jedynie ordynariuszom diecezji; por. P. Pokora, *Typologia i nazewnictwo pieczęci biskupich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 187.

piersi szatach pontyfikalnych, z infulą na głowie. W lewicy dzierży on długi, cienki drzewiec pastorału, którego krzywaśń zwrócona jest do wewnątrz pola pieczęci, prawica zaś podniesiona jest w geście benedykcji. Na dole, pod postacią, umieszczona jest niesymetryczna tarcza gotycka, zwana również hiszpańską, o półkolistej podstawie i prostej głowicy (prawy górny – heraldycznie – róg usytuowany wyżej niż lewy), która przedstawia po prawej (heraldycznie) pastorał zwrócony krzywaśnią do wewnątrz pola tarczy, po lewej zaś stronie infulę. Po zewnętrznej stronie napisu otokowego ciągła linia. Legenda została zapisana minuskułą gotycką w brzmieniu⁸: + S'MICHAELI/SUFRAG[anei]: P[locensis]. Pieczęć zachowała się w stanie dobrym.

Drugi z zajmujących nas typariuszy, używanych przez Michała z Raciąża, to sygnet⁹, o czym przekonuje nas formuła koroboracyjna noty wykonawczej z daty: Toruń, 4 lipca 1507 roku (*in cuius rei testimonium signetum nostrum presentibus est subappensum*)¹⁰. Został on przywieszony na pasku pergaminowym do pliki wcześniejszego, pochodzącego z daty: Rzym, 15 listopada 1475 roku, dokumentu odpustowego dla kaplicy pw. św. Barbary na Barbarce k. Torunia, wystawionego przez Angelusa biskupa Palestriny oraz kardynałów: Stefana św. Adriana, Ausiasza św. Witalisa i Jana Michała św. Michała. Użycie w tym przypadku sygnetu wydaje się być dość odosobnionym przypadkiem, co prawdopodobnie związane było z chwilowym(?) brakiem pieczęci mniejszej. Jego ochronę stanowi miseczka woskowa koloru brązowego, sama zaś pieczęć została odciśnięta w czerwonym wosku.

II. 2. Sygnet sufragana płockiego Michała z Raciąża. AP Toruń, Kościół NMP, sygn. 1 (fot. autora).

⁸ Opis legendy zgodny z zasadami umieszczonymi w *Vocabularium*, s. 79-81.

⁹ Za zwrócenie uwagi na niniejszy egzemplarz składam serdeczne podziękowania dr. hab. Marcinowi Hlebionkowi z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Toruniu, Kościół Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. 1.

Odcisk pieczętny posiada wymiary 17×13 mm. W polu pieczęci, ograniczonym ciągłą, grubą linią (jakby z grubych perełek), półpostać Najświętszej Maryi Panny z otwartą koroną na głowie. Pod jej lewą ręką (i płaszczem) Dzieciątko Jezus z aureolą wokół głowy, pod prawicą zaś niezidentyfikowany przedmiot/zwierzę. Powyższe przedstawienie Bożej Rodzicielki z Dzieciątkiem może sugerować występowanie obok Baranka, jednak weryfikacja tej supozycji możliwa będzie w przypadku odnalezienia lepiej zachowanego egzemplarza. Po prawej stronie (heraldycznie) na wysokości barku Najświętszej Maryi Panny infuła. Legenda nieczytelna. Pieczęć zachowała się w stanie dobrym.

Zapewne ten sam sygnet wzmiankuje w swoim dziele Bernhard Engel. Wspomina on, aczkolwiek nie umieszcza podobizny, o pieczęci sygnetowej, na której widnieje ukoronowana Najświętsza Maryja Panna z umieszczoną po jej prawej stronie mitrą. Ponadto opisywana przez niego pieczęć była owalna o wymiarach 18×13 mm¹¹. Znajdowała się ona w Archiwum Państwowym w Toruniu przy dokumencie o sygnaturze 2145 (niezachowany do naszych czasów) z roku 1510¹².

W świetle zachowanego materiału źródłowego jesteśmy w stanie stwierdzić, że Michał posługiwał się co najmniej dwiema pieczęciami. Pierwszą, znaną z gdańskiego archiwum, ze względu na brak formuły sigillacyjnej, możemy tylko hipotetycznie – opierając się na wielkości średnicy – zaliczyć do pieczęci mniejszych. Z kolei drugi typariusz to owalny sygnet. Przemawiają za tym nie tylko jej wymiary, ale przede wszystkim koroboracja noty wykonawczej. Ponadto stwierdzamy posługiwanie się przez tegoż dostojnika pieczęcią mniejszą jedynie w roku 1504, sygnetem zaś w latach 1507-1510 (oczywiście pod warunkiem, że publikowana przez nas pieczęć jest tożsama z przekazem B. Engela; wszak istnieje możliwość, że jest to inny sygnet o podobnych rozmiarach i wyobrazeniu napieczętnym). Bardzo ważną informację natury heraldycznej przynosi nam pieczęć mniejsza. Jak już wspomniano, Michał z Raciąża nie wywodził się ze stanu rycerskiego (a jako osoba pochodzenia plebejskiego nie posługiwał się żadnym herbem). Mamy zatem do czynienia z próbą stworzenia herbu, przez osobę nie wywodzącą się z rodu szlacheckiego, na potrzeby heraldyki kościelnej. Co ważne, nie zdecydował się on na uszczerbienie jednego z istniejących herbów, lecz postanowił „skomponować” herb z infuły, będącej oznaką władzy biskupiej, oraz pastorału, który stanowił insygnium władzy biskupiej. Wydaje się, że na potrzeby naszych rozważań zasadne będzie wykorzystanie typologii pieczęci biskupich zaproponowanej przez Piotra Pokorę¹³. Zatem pieczęć mniejszą Michała należałoby uznać za typ popiersiowo-herbowy (pontyfikalny), sygnet zaś byłby egzemplifikacją typu popiersiowego (Maryjny).

¹¹ Różnica wymiarów mogła być spowodowana wieloma czynnikami, m.in. metodą sporządzenia pomiaru czy warunkami przechowywania pieczęci.

¹² B. Engel, *Die mittelalterlichen Siegel der Fürsten, der Geistlichkeit und des Polnischen Adels im Thorner Rathausarchive*, „Abhandlugen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen”, H. 11, Danzig 1902, s. 10.

¹³ Pokora, *Typologia i nazewnictwo*, s. 155-186.

Dzięki znajomości pieczęci Jakuba Dzierśławowica¹⁴ jesteśmy w stanie porównać pieczęcie obu sufraganów, aczkolwiek jeżeli chodzi o typariusze Michała, to w grę wchodzi jedynie pieczęć mniejsza (porównanie *sigillów* w ramach tej samej klasy). Pierwszą zauważalną różnicą jest kształt pieczęci. Jakub posiadał pieczęć wieloboczną (ośmiokątną), Michał zaś okrągłą. Odmienne są również wyobrażenia napieczęte. Pierwsza z nich to pieczęć herbowa, druga zaś prezentuje typ popiersiowo-herbowy (pontyfikalny). Reprezentują one odpowiednio herb rodowy (Bończa) oraz herb sprokurowany na potrzeby sprawowania władzy biskupiej przez osobę wywodzącą się ze stanu mieszczańskiego. Z kolei legendy interesujących nas pieczęci zostały zapisane minuskułą – Jakuba humanistyczną, Michała zaś gotycką. Ważką kwestią jest również treść legendy. W przypadku Dzierśławowica odnosiła się ona do biskupstwa tytularnego (Margara), z kolei jego następca odwoływał się do sufragani płockiej. Porównując sztukę artystyczną, zarówno pod względem ogólnej kompozycji, jak i detali, o wiele lepiej prezentuje się typariusz Raciąskiego. Należy jednak pamiętać, że został on wytworzony co najmniej dwadzieścia lat po pieczęci Jakuba. Warto również zaznaczyć, że wymiary obu odcisków są do siebie zbliżone. Dzierśławowic posługiwał *sigillum* o wymiarach 32×27,5 mm, pieczęć Michała posiadała zaś średnicę ok. 31 mm.

Powyższe rozważania pozwalają na wysunięcie następujących konstatacji. Michał z Raciąży w praktyce kancelaryjnej używał co najmniej dwóch typów pieczęci: mniejszej oraz sygnetu. Pierwsza z nich została użyta do opieczętowania korespondencji z burmistrzem i radą miasta Gdańska, co nie stanowi jakiegos odosobnionego przypadku i stanowi ona egzemplifikację typu popiersiowo-herbowego. Na szczególną uwagę zasługuje tutaj herb, który został skomponowany przez właściciela (ze względu na jego plebejskie pochodzenie) pieczęci na potrzeby pełnionego przez niego urzędu biskupiego i przedstawiał na tarczy pastorał oraz infułę. Z kolei sygnet stanowi przykład typu popiersiowego i prezentuje ukoronowaną Najświętszą Marię Pannę z Dzieciątkiem Jezus (oraz Barankiem?). Został on przywieszony (w ochronnej miseczce woskowej) na pasku pergaminowym przy dokumencie odpustowym z lat 70. XV stulecia. Oba typariusze cechuje staranne wykonanie w przeciwieństwie do *sigillum* poprzednika Michała na sufragani płockiej – Jakuba.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Państwowe w Gdańsku
300D6, sygn. 310.

Archiwum Państwowe w Toruniu
Kościół Najświętszej Marii Panny w Toruniu, sygn. 1.

¹⁴ Por. Włodarski, *Pieczęć sufragana płockiego*, s. 72.

Opracowania

- Chodyński Stanisław, *Biskupi sufragani płoccy (z akt kapituły włocławskiej)*, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu”, 1 (1908) s. 54-62.
- Czaplewski Paweł, *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 40 (1914) s. 90-161.
- Czaplewski Paweł, *Tytularny episkopat w Polsce średniowiecznej (ciąg dalszy)*, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk Poznańskiego”, 43 (1915) s. 67-163.
- Engel Bernhard, *Die mittelalterlichen Siegel der Fürsten, der Geistlichkeit und des Polnischen Adels im Thorner Rathausarchive*, Abhandlungen zur Landeskunde der Provinz Westpreussen, H. 11, Danzig 1902.
- Grzybowski Michał Marian, Zygnier Leszek, *Episkopat płocki w latach 1075-2015. 940 lat istnienia diecezji*, Płock 2015.
- Mąkowski Władysław, *Biskupi sufragani płoccy*, „Miesięcznik Pastorski Płocki”, 23 (1928) nr 6, s. 176-179.
- Nowowiejski Antoni Julian, *Płock. Monografia historyczna*, Płock 1931.
- Pokora Piotr, *Typologia i nazewnictwo pieczęci biskupich*, w: *Dawne pieczęcie. Typologia – metody badań – interpretacje*, red. Z. Piech, Warszawa 2015, s. 145-196.
- Prokop Krzysztof Rafał, *Biskupi pomocniczy w diecezjach polskich w dobie przedtrydenckiej (2. poł. XIII-I. poł. XVI w.)*, Kraków 2002.
- Szczuczko Witold, *Korespondencja czasów wojny. Listy króla Kazimierza Jagiellończyka do rady miasta Torunia z okresu wojny trzynastoletniej 1454-1466*, w: *Kancelaria wielkich mistrzów i polska kancelaria królewska w XV wieku. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Malbork 2-3 IX 2004*, red. J. Trupinda. Malbork 2006, s. 257-265.
- Vocabularium internationale sigillographicum*, red. K. Müller i in., tłum. na j. pol. Barbara Jusypenko, oprac. M. Hlebionek i in., Bratislava 2016.
- Włodarski Łukasz, *Pieczęć sufragana płockiego Jakuba (1475-1495). Przyczynek do badań nad średniowiecznym episkopatem tytularnym na Mazowszu*, *Archiwista Polski*, 22 (2017) nr 1-2, s. 69-74.
- Żebrowski Tadeusz, *Zarys dziejów diecezji płockiej*, Płock 1976.

**THE SEALS OF THE SUFRAGAN OF PŁOCK, MICHAŁ
OF RACIĄŻ (1496–1513). AN OUTLINE****Summary**

The article describes the seals of the Suffragan of Płock, Michał of Raciąż (1496–1513), whose sigillographic system was based on at least two types of seals: a minor seal and a signet. The first one was used to seal the correspondence with a mayor and the city council of Gdańsk and is an example of bust and coat of arms types. Special attention should be paid to the coat of arms which was created by the owner of the seal to be used by him as a bishop. The coat of arms depicted a crosier and a mitre on a gothic shield (Spanish one). The signet is an example of a bust type and presents the crowned Virgin Mary with Baby Jesus.

Key words: sigillography; Mazovia; titular episcopate; suffragans of Płock; the Middle Ages

Translated by Aneta Kiper